

GEORGES CASTELLAN

HISTOIRE DES BALKANS (XIVe–XXe SIÈCLE)

(*A Balkán története, XIV–XX. század*)

Paris, Fayard, 1991. 532 p.

Georges Castellan főként Közép- és Kelet-Európával foglalkozó történész, a párizsi egyetem tanára, a Közép- és Dél-európai Civilizációkat Kutató Központ igazgatója, a Modern Történelmi Társaság tiszteletbeli elnöke, a Délkelet-európai Kutató Központ Nemzetközi Társaságának helyettes elnöke, a Boglár Tudományos Akadémia levelező tagja. Széles körű Balkán-történeti ismereteit korábban csak egy-egy országról vagy részterületről szóló munkában fejtette ki (pl. a „Mindennapi élet Szerbiában a függetlenség hajnalán”, a „Bulgária története”, a „Románia története”, az „Albánia” című művekben). Ismeri és beépíti könyvébe más jeles szerzők Balkánnal kapcsolatos kutatásainak eredményeit, adott esetben történészvitákra, sőt az egyes népek történészei között jelentkező eltérő álláspontokra is utal. A különböző vélemények ismertetése során igyekszik tárgyilagos maradni, számunkra inkább ott tűnik elfogultnak, ahol a román–magyar kérdéseket taglalja.

Köszönetet mond „albán, boglár, görög, román, török és jugoszláv kollégáinak, akik segítettek megérteni és megszeretni” a Balkánt, és noha műve – témája miatt – csak ritkán és érintőlegesen foglalkozik Magyarországgal történetével, mégis sajnálatos, hogy magyar kollégának nem mondhat köszönetet, és mindössze Kállay Benjámin említi magyar szerzőként hivatkozásában. Talán ha ismerné a hazánkban zajló kutatásokat – és ez elsősorban nem az ő irányában jelent kritikát –, akkor legalábbis elbizonytalanodna a magyarok és szomszédai között folyó történészviták megítélésében.

„A Balkán története” olvasmányos, érdekes, alapos, a közhelyeket is idéző, de értelmező, kritizáló munka, amely rögtön költői mondattal indul: „tegnap Európa puskaporos hordója, ma kisállamokból álló puzzle”. Szinte keretet képez ez a felvetés a záró gondolatokkal, amelyek kifejezik a szerzőnek a térséggel kapcsolatos történelmi állásfoglalását: az itt élő népeknek meg kell békülniük múltjukkal, hagyományaikkal, hiszen fontos alkotóelemei Európa történetének, továbbá lehetőségük van arra, hogy válasszanak a különböző utak között, melyek közül a szerző a demokratikus, szabad, emberi jogokat érvényesítő, gazdasági fejlődési lehetőségeket kellőképpen kihasználó módszert javasolja. Kimondatlanul is a nyugati, parlamentáris demokráciákat tartja a követendő példának, hiszen a könyvben többször visszatér a „pártfogói rendszer és korrupció balkáni hagyományaira”.

Castellan kívülállónak ír a balkáni népek és a Török Birodalom (általa leginkább „Ottomán Birodalomnak” vagy „Szeldzsukida Birodalomnak” nevezett) küzdelmeiről, és nemcsak kiemeli és méltatja a meghatározó egyéniségeket, hanem ezen túlmutató módon mindkét oldalról említi őket. Arra hívja fel a figyelmet, hogy a nemzeti, kollektív emlékezet gyakran csak arra az időszakra utal, amikor a népek hősi, felszabadító küzdelmüket vívták, és elfelejtkezni olyannak a hódoltatást megelőző vazallus, együttműködő időszakokról. A szerző kedveli – a Balkánhoz olyannyira kapcsolódó – szimbólumokat, elég ha a kereszt és a félhald küzdelmére utalunk.

A kötet két nagy része „A Balkán az ottománok korában” és „A Balkán a nacionalizmusok korában”. Éppen így alakul a terjedelmi megoszlás is: a mű negyed része a 19. századdal, további negyed része a 20. század első felével foglalkozik. A főrészekben belül kialakított fejezetekben gyakran külön ír a Török Birodalom általános állapotáról, és ezt követően a balkáni népek helyzetéről. Az időben történő lineáris haladást csak néha-néha szakítja meg előre- vagy visszautalással, példa erre a nemzetállamok kialakulásánál az egyes népek szempontjából is fontosnak tartott középkori előzmény, vagy a középkori részt bevezető, újkori görög városállamokig visszatekintő rész.

A fejezetek bevezető mondatai – mintegy motivációként – utalnak az elkövetkezendőkre (pl. „Európa beteg emberének szétesése kapcsán a színesebbé váló Balkán-térképről”, a „parlamentáris demokráciák karikatúráiról” ír). A további tagolást – általában területenként, népenként – oldalcímekkel oldja meg a szerző. Külön érdekes, hogy jelentős szerepet szán a más munkákban mostohán kezelt területeknek, pl. részt szentel Montenegró, a Raguzai Köztársaság vagy Albánia történetének. Nem mellőzi a gazdaságtörténeti, várostörténeti, művelődéstörténeti vonatkozásokat, és előszeretettel keres nyugati párhuzamokat az egyes

tárgyalt eseményekhez, jelenségekhez (a bolgár–szláv együttélést a gall–frank–római együttéléssel állítja párhuzamba; a szultán hatalmát a 17. század kezdetén a hivatalrendszer tekintetében XIV. Lajos abszolutizmusához hasonlítja; a 15. századi balkáni városok lélekszámát – konkrétan Drinápolyét és Thesszalonikiét – német városokkal, Lübeckkel, Hamburggal, Nürnberggel rokonítja). Érdekes a néhány táblázat is, ezek közül azt emelném ki, amely Macedónia etnikai megoszlását mutatja be a 19–20. század fordulóján a bolgár, a szerb és a görög statisztika alapján (355. p.).

A 19. század kapcsán adatokkal támasztja alá az etnikai kevertség mértékét, az egyes népek „nagy eszméinek” történelmi alapjait. Kiemeli a népek fejlődésének sajátos voltát, a román esetben pl. a Török Birodalomban betöltött vazallusi szerep, valamint az Orosz Birodalom szomszédságából adódó ütközőzónai lét hosszabb távú következményeit. A 19–20. századi Török Birodalom történetében négy nagy válságidőszakot sorol fel: a görög szabadságharc időszakát és Mohamed Ali eredményes hadjáratait, a krími háborút, az 1870-es évek második felében jelentkező válságot és a Balkán-háborúk időszakát. A válságokkal párhuzamosan ábrázolja a törökök megoldási kísérleteit, az érintett népek lehetőségeit és a nagyhatalmak állásfoglalását. Úgy tartja (Stavrianos idézve), hogy 1879–1914-ig a Balkánon „az imperializmus és a kapitalizmus kora” következik, a félsziget a nagyhatalmak gazdasági vetélkedésének színterévé válik, és ez így lesz a 20. század további részében is, csak az érdekelt hatalmak cserélődnek ki.

Sajátos, bár indokolt, hogy a Balkán-háborúkat az I. világháborúval közös fejezetben tárgyalja. Élénken ecseteli, hogy Tisza István ellenséges volt a szlávokkal, és hogy a Monarchia hadserege mennyivel nagyobb volt a szerb hadseregnél. Megütöközünk azon is, miszerint a Monarchia nemzetiségi arányainak ismeretében egyértelmű volt, hogy Erdély Romániához csatlakozik, ez háború nélkül is megtörtént volna (388. p.). „A versailles-i rend a Balkánon a győztes nacionalizmusok és a győztes nagyhatalmak politikai vagy gazdasági érdekei közötti kompromisszumot hozott a 19. századi hagyományok jogfolytonossága eredményeként” (400. p.). Elismeri ugyan, hogy a magyarok hiába tiltakoztak a békeszerződések ellen, de ennek a kérdésnek nem tulajdonít nagyobb jelentőséget, hanem a bánáti román–szerb viták tárgyalására tér át. Aztán egy gondolat erejéig mégis visszatér a magyar kérdéshez, a Tanácsköztársaság idején indított támadás volt az oka, hogy a románok bevonultak Budapestre, amelyre az antant olyan élénken reagált, hogy a „Négy Nagy” majdnem szakított Bukaresttel (405. p.). A trianoni békéről – más témákkal ellentétben – nem közöl statisztikai adatokat, viszont hangsúlyozza, hogy az utóállamok elfogadták a kisebbségvédelmi szerződéseket, sőt a magyar pártok képviselői is ott ültek a két világháború közötti román parlamentben.

Külön értéke a műnek néhány – a köztudatban túlzásokkal elterjedt – álláspont kiigazítása. Ezek közül jó példa a „devsirme” fogalma: amely nem is volt olyan súlyos „véradó”, hiszen mindössze 1637-ig működött, és 2000–3000 embert jelentett évente, kevesebbet, mind a hadifoglyok száma. Egy másik érdekes adalék (Stavrianos után), hogy 1453–1632-ig a 47 nagyvezírből 37 keresztény származású volt, a fontosabb hivatalokat renegátok is betölthették (sőt azt állítja, hogy nem is létezett igazi török nemesség). Az első részt lezáró következtetések során hangsúlyozza, hogy újra kéne értékelni az „ottomán igát”, amely nem teremtett teljesen függő helyzetet, az adók tekintetében (az 1850-es években a háborúk által nem sújtott görög falvak virágzóbbak voltak, mint a független állam legnagyobb falvai) vagy a vallási türelem kérdésében egyáltalán nem volt kedvezőlenebb a korábbi helyzetnél.

A szerző Balkánt – mint történeti, földrajzi egységet – a nálunk is elfogadott szellemben értelmezni, azaz Moldvát és Havasalföldet, Szerbiát és Boszniát még részletesen, Magyarországot, Erdélyt, Horvátországot csak érintőlegesen tárgyalja. A középkori részeknél a Török Birodalomra, az újkori részeknél a román és a szerb területek helyzetének leírására helyezi a fő hangsúlyt. Mégis ezeken a pontokon lehet leginkább kritizálni. A peremterületek általa kiemelt eseményeinél – számunkra legfeltűnőbb módon éppen a magyar történelmi eseményeknél – gyakori a tárgyi tévedés. Ezekre néhány példa: a rigómezei csata 1389 helyett 1398-as évszámmal szerepel (65. p.); Zsigmond kihasználta Brankovics György szorult helyzetét, és elfoglalta Nándorfehérvárt, ezen esemény után a magyarok „kvázi-protektorátust” alakítottak ki, amely Szerbia fejlődésének mélypontját jelentette (a forrásul megjelölt mű Emile Haumant 1930-ban kiadott könyve) (79. p.); Hunyadi Jánost több helyen, következetesen erdélyi román származásának minősíti (amely nem lenne akkora probléma, ha hozzátette volna, hogy a középkori nemzetfogalom eltér az újkortól, és ennek kapcsán szükségtelen is román vagy magyar voltát hangsúlyozni; 81., 92., 150. p.); 1456-ban Hunyadi János már nem volt kormányzó (92. p.); Vaslui-nál nem az 1470-es, hanem az 1475-ös évszám lenne a helyes (95. p.); a Habsburg–Jagelló házassági szerződést 1515 helyett 1519-re datálja (103. p.); a kettős királyválasztást 1527-re írja (103. p.); 1566-ban Szigetvár helyett Szegedet foglalja el a török (107. p., és ugyanezt Zrínyi Miklós horvát nemesként szerepel – ennek ellenpontjaként majd az albán Frashëri testvéreként közli, hogy a törökök is magukénak vallják őket, 362. p.); a székelyeket „szeklers”-nek írja, azt is elmagyarázza, hogy a franciák

„sicules” néven is emlegetik őket Szicília régi lakói után, de szerinte helyesebb a „magyar” változat; másutt mégis használja a „Tirgu Mureş” lábjegyzetében Marosvásárhely helyett a „Székelyvásárhely” szót (159. p.); a kápolnai uniót 1438-ra írja (160. p.); a Budai Nagy Antal-féle felkelésben (a vezető nevét nem említi) magyar és román parasztok harcoltak; Anjou Károlyt már 1307-ben „megkoronáztatja” a Szent Koronával (160. p.); kiemeli az erdélyi országgyűlésnél, hogy a parasztokat nem képviselték (miért, Svédországon kívül a középkori Európában másutt joguk volt a parasztoknak részt venni a rendi gyűlésen?) (162. p.); 1569-es országgyűlésnek írja az erdélyi bevett vallások elfogadását, és kiemeli, hogy kizárták az ortodoxokat, a zsidókat és az örményeket (bár azt nem említi, hogy ekkor éppen Franciaországban vallásháború dúlt a katolikusok és a hugenották között, akik csak korlátozottan szabad vallásgyakorlatot kaptak az 1598-as nantes-i ediktummal) (162. p.); azt a kitételt teszi, hogy a székelyek többsége unitárius volt (162. p.); Pestről már 1684-ben kiűzik a törököt 1687 helyett, és Budát sem 1686. júniusban, hanem szeptemberben foglalják vissza (195. p.); az 1868-as nemzetiségi törvényt XLIV. helyett XXIV. törvénycikknek írja (388. p.); 1566-hoz horvátországi hadjáratot ír (484. p.); a tizenöt éves háborút 1591–1602 közé datálja (485. p.).

Ugyancsak következetlen a szerző a földrajzi nevek írásában. Törekszik ugyan arra, hogy egy-egy nevet a korszakban és a ma használt változatban is feltüntessen, de a középkori magyarországi településneveknél alig-alig akad magyar változat (a „Nándorfehérvár” nevet mindig „Belgrade”-ként használja, ami nem lenne probléma, ha más esetekben nem próbálna több változatot ismertetni).

A szöveget részletes kronológia, fogalomtár, névmutató és többnyelvű földrajzínév-mutató egészíti ki. A térképvázlatok inkább a tájékozódást szolgálják, de a táblázatok részletesebb elemzésekre is lehetőséget nyújtanak.

A fentiekben felsorolt – elsősorban magyar vonatkozású – hibák, tévedések ellenére érdekes, értékes olvasmányt találtam Castellan Balkán-történetét. S sorozat többi tagjával (Jean Béranger a Habsburg Birodalomról, Jean-Paul Roux és Robert Mantran a Török Birodalomról, Norman Davies Lengyelországról vagy más szerzőknek az Európán kívüli területekről megjelent egyéb kötetivel) együtt érdemes lenne magyarra fordítani, hogy szubjektivitásunk ellenére lássuk, milyen fontos lenne egy kicsit kívülről szemlélni magunkat, térségünket, sőt megismertetni saját álláspontunkat a nyugati kutatókéval. Mindezt annak tudatával – a szerző álláspontját elfogadva –, hogy a kelet-európai államok fejlődése önmagában is érdekes, mindazonáltal lényeges része a kontinens történetének.